

Fatmagül Berktaş'ın *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın* adlı eserinin değerlendirilmesi

Review of *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın* by Fatmagül Berktaş

Fatmagül Berktaş, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın* (4. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, 2012, 233 sayfa). ISBN: 978-975-342-096-9

Sümeyye Esra KALKAN*

Fatmagül Berktaş'ın doktora tezine dayanarak hazırladığı “Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın” adlı kitap, yazarın kendi tanımlamasıyla toplumsal cinsiyet disiplini sınırlarını aşan multidisipliner niteliği ile ayırt edilmektedir. Giriş, ardından sıralanan dört bölüm ve sonuç kısmından oluşan kitap, Hristiyanlık ve İslâmiyet’te kadının statüsü üzerine karşılaştırmalı bir yaklaşım sunmaktadır. Yazar ara ara Yahudilikten de örnekler verdiği çalışmasında Kitab-ı Mukaddes ve Kur’an-ı Kerim’de kadına ilgili mevzuları -kısmen- zikrederek bunları yorumlama yoluna gitmiştir. Bu kapsamda yazar, tek Tanrılı dinlerin kadına dair bakış açısını cinsiyet kavramı üzerinden değerlendirmiş, dinlerin ataerkil yapıda olduğuna dair ön kabulün yanında, bu kabulün ispatına yönelik açıklamaları öne çıkarmıştır.

Kitabın genel çerçevesinin verildiği “*Din, Kadınlar ve Direnme*” isimli giriş bölümünde dinin toplumsal planda bütünleştirici rolüne karşılık aynı zamanda ayrıştırıcı yöndeki işlevi üzerinde durularak dinin siyasi ve sosyal mekanizmalar için bir tür meşrulaştırma aracı olduğu

* Dr. Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye. E-posta: sumeyyeteptam2@gmail.com, ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4924-6602>

vurgulanmaktadır. Çünkü dinler insanların her türlü deneyimlerini anlamlı kılan düzenli ve total bir dünya anlayışına sahiplerdir. Bu anlayış aynı zamanda dinin, dünyayı insan iradesinden bağımsız bir olgu olarak görmesini sağlar ve böylece meşrulaştırılmış dünyanın insan üzerindeki baskı niteliği artar. Bu noktada yazar, meşrulaştırılmış ataerkil ön kabullerle ortaya çıkan dinlerin kadın üzerinde denetleyici bir role büründüğünü, kadını tarihten dışladığı ve kendi tarihine yabancılaştırdığına dikkat çekmektedir.

“*Ana Tanrıça’dan Dölleyici Sözün Kudretine*” başlıklı birinci bölümde yazar; ilkel dinlerin toplumsal yapısı olan matriarkal bir toplumdan patriarkal toplumlara geçişin tek Tanrılı dinlerin gelmesiyle beraber yaşandığını; böylelikle kadınların denetim, iktidar ve egemenliğe sahip olduğu toplum yapısının erkeklerin egemen olduğu toplum yapısına dönüştüğünü anlatmıştır. Berktaş, tarımın gelişmesi ve toplumsal örgütlenme şekillerinin değişmesiyle beraber dönüşen ataerkil yapıli toplumlarda tek Tanrılı dinlerin “kadın toprak, erkek tohum” metaforu üzerinden Hristiyanlık ve İslâm’da kutsal kitapların kadına bakışını örneklendirmiştir. Bahsi geçen metafor, ilkel zamanda yaratıcı gücün Ana Tanrıça’da olduğu fakat tek Tanrılı dinlerin yaratma eylemini erkeğin dölüne atfettiğini, kadını da toprağa benzeterek cisimleştirdiğini göstermektedir. Bu durumun Antik devirde de var olduğunu filozofların düşüncesinde de kadının konumunun erkekten aşağıda görüldüğünü, üremede de esas etkenin erkeğin varlığı şeklinde kabul edildiğini belirtmiştir. Yazar, dinlerde Tanrı ile erkek arasındaki benzerliğin, Tanrı’nın yaratma sıfatı ile erkeğin üremede oynadığı başat rol dolayısıyla metaforik olarak kurulduğunu söylemiştir. Kitab-ı Mukaddes anlatılarında yeryüzünde ilk günahın işlenmesinin ve cennetten kovulma hadisesinin sorumlusu olarak Hz. Havva’nın görülmesi ve bu yönüyle kadınların yüzyıllar boyu Yahudi ve Hristiyan dini kaynaklarında yer yer “ilk günah”ın sorumluluğundan dolayı bir pay alarak olumsuz vasıflarla tasvir edilmesi yazarın tezinde destekleyici olarak kullandığı en önemli argümanlardır. Fakat Kur’an’da insanoğlunun ilk günahının kadına yüklenmesi manasında bir ayet yahut açık bir ifade bulunmadığından yazar, kadınların İslâm dininde ikincil statüde kabul edildiğine dair görüşlerini Müslüman alimlerin/yazarların kendi yorumlarından örneklerle temellendirmek durumunda kalmıştır.

“Ataerkil Sistemin Ayırt Edici Özelliği: Kadın Bedeninin Toplumsal Denetimi” adını verdiği ikinci bölümde, kadın cinselliği ve doğurganlığının azalan nüfus dönemlerinde hayati önem taşıması meselesini ele alan yazara göre bu durum kadın bedeni üzerinde ilk denetimlerin başlamasına yol açmıştır. Doğurganlık ve nüfus meselesi sebebiyle kadın üzerinde başlayan denetim bu toplumlarda mülkiyetin babadan oğula geçmesi ile bir kez daha kadınlar üzerindeki erkek denetimini arttırmış dolayısıyla ataerkil aile kurumlaşmıştır. Yazar dinlerin de kadınlara özel kurallar getirerek -örtünme, peçe, evde haremlikte bulunabilme-ataerkil kurumlaşmaya katkı sağladıklarını, kadınların bedeni üzerinde ataerkil denetimi arttırdıklarını ve zamanla bunun toplumda sosyal davranış halini aldığını belirtmiştir. Yahudiliğin kadını dinsel bakımdan noksan gördüğünü, Hristiyanlığın ise tutumunun zaman zaman çelişki barındırdığını bir taraftan ilk inananlar arasında kadınların fazla oluşuyla kadınları peşinden sürükleyen bir din olarak Bakire Meryem ve kendilerini Tanrı’ya adanmış kadınlar örneğinde dişil imgelerin çekici gösterildiğini diğer taraftan baştan çıkarıcı Havva imgesi ile kadınların ayartıcı ve baştan çıkarıcı gösterildiğini belirtmiştir. İslâmiyet’e geldiğinde ise İslâm’ın kadının bireysel özgürlüğü kısıtlayan bir din olduğunu iddia etmiştir. Hristiyanlıkta Hz. Meryem örneğinden yola çıkarak bekaretini muhafaza eden ve kendisini Tanrı’ya adayan kadınların yüceltilmesinin kadının biyolojik bir varlığa indirgenmesine karşı çıkmak olduğunu ifade eden yazar, İslâm’da da halifeliğin erkeğe verilmesi, kadının tesettüre girmesi, kadının ailesinden evinden sorumlu tutulması gibi konular üzerinden kadının ikincil ve noksan olduğunu ispatlamaya çalışmıştır.

“İnsanı Kendisine Karşı Bölen Bir Kutuplaşma: Ruh-Beden Karşıtlığı” isimli üçüncü bölümde cinsler arasındaki biyolojik farklılıkların toplumsal alanda bir eşitsizliğe dönüşmesine asıl sorun olarak işaret etmiştir. Bu durumun esasen Batı düşüncesi içerisinde Antik dönemden itibaren topluma yansıtıldığından, antik dönemde kadının tamamlanmamış erkek biçiminde tanımlanmasından erkeğin ise saf akılla yani tanrısal ruh ile eşdeğer görülmesinden bahsetmiştir. Yazarın kendi araştırmalarına göre bu durum Helen ve İbrani geleneklerinde de devam etmiş, kadın ve erkek kutuplaştırılmıştır. Rönesans dönemiyle beraber kadının konumuyla ilgili hâkim olan görüş değişmemiştir. Reform sırasında Luther’in de antik dönemde Aristo düşüncesiyle benzer

rotada devam ettiği hatta bazı görüşlere göre ataerkilliğin bu dönem çok daha fazla güçlendiğini tarihsel alıntı ve anlatılarla ortaya koymuştur. Bu dönem Aquinolu Tommaso'nun ünlü eserinde belirttiği hiyerarşik sıralama; Tanrı, melekler, erkekler, kadınlar, çocuklar şeklinde devam etmekte kadınlar erkeklerden aşağı tabakada görülmektedir. Berktaş, İslâm dini üzerinden ataerkilliğin güçlendirildiği tezini desteklemek için de bazı Müslüman din adamlarının görüşlerini zikrederek İslâm'ın kadını erkek tarafından bedensel olarak arzulan bir varlık olarak gördüğünü ileri sürmüştür. A. Schimmel'den aktardığı yorumlamaya göre İslâmî çileciliğin kadınları Orta Çağ Hristiyanlığı kadar aşağıladığını belirtmiştir. Schimmel'e göre ilk dönem İslâmî çileciliğe dayanan metinlerde kadın, Arapça'da dişil olan nefis (insanı kötülüğe yönelten alçak benlik) ile özdeşleştirilmiş, Hristiyanlıkta olduğu gibi baştan çıkarıcı kötü yaşlı kadın olarak betimlenmiştir.

Kitabın son bölümü olan *"Bugünkü Köktenci Yükselişin de Odağı: Kadının Konumu ve Denetimi"* başlığı altında dinin kadınların kendi durumları için öte dünya umuduyla bir kurtuluş sunmasının sağladığı motivasyona değinerek ideal dindar kadının eşine itaat etmesi ve yardımcı olmasının gerekliliğini içeren dini buyrukların kadınlar arasında böylelikle karşılık bulduğunu belirtmiştir. Yani dinin meşrulaştırıcı yönü kadınların kaderlerine boyun eğmelerini sağlamış kadınların bu durumu benimsenmesi ise dini yapılar tarafından övgü konusu haline gelmiştir. Yazara göre matriarkal toplumları hariç tutarak eski çağlardan bugüne kadın-erkek arasındaki farklılıklar üzerinden kadınların konumu giderek olumlu anlamda değişime uğrasa da eşit duruma gelememiştir. Dini köktendincilik ise özellikle Amerika toplumunda liberalizme, modern yaşam tarzlarına karşı durup ona meydan okuyarak kadının konumundaki değişimin gecikmesine sebep olmuştur. Köktendinci toplumsal düzen bireysel özgürlük yerine cemaatleşmeyi vurgularken modern toplumsal düzen ise daha fazla eşitlik ve bireysel özgürlükleri vurgulamaktadır. Kadın ise bu iki düzen arasındaki gerilim ile cenderede dönüp durmaktadır.

Sonuç olarak yazar; insan yaşamında önemli bir yer tutan dinin; sosyolojik ve ideolojik bir olgu olarak tarihsel ve çağdaş bağlamlarda toplumsal cinsiyet ile ilişkisini incelemiş, tek Tanrılı dinlerin kadınları değişmez bir biçimde ikincil ve bağımlı olarak tanımladığını ileri sürmüştür. Dinler kendi içlerinde bir değer barındırsalar dahi kadın-erkek

arasındaki kutuplaştırıcı tutumlarını devam ettirmekte hatta ataerkil yapılarıyla var olmaktadır. Bu sebeple tarih boyunca kadınlar, kendilerinin eksik varlıklar olduklarına yahut soyut düşünme yeteneklerinin noksanlığına dair algıları yıkmaya çalışmışlardır.

Fatmagül Berktaş'ın dinlerde kadının konumunu ele aldığı bu kitap, tek Tanrılı dinler dahil dinlere karşı yaklaşımında her zaman eleştirel ve yüzeysel yaklaşımı ile dini argümanları yer yer kendi dünya görüşü doğrultusunda reddetmesinden anlaşıldığı üzere pozitivist bir bakışla meseleyi incelemiştir. Yazarın bölümler içerisinde ima ettiği ve son bölümde belirttiği dini argümanların son bulması ve kadının dinden tamamen kopuşu ile eşitsizliklerin sona ereceği ve özgürleşeceğine dair ifadeleri de pozitivist bakışın tesiri altında olduğunu göstermektedir. Yazarın en başta bahsettiği üzere konuyu toplumsal cinsiyet sınırlarını aşarak multidisipliner olarak ele almaya çalışmış olmasına rağmen cinsiyet söylemi içerisinde konuyu hapsettiği gözlenmiştir. Argümanı tek Tanrılı dinlerin özelde de İslâm'ın ataerkil bir din olduğunu ve kadının dinden uzaklaştığı oranda özgürleşebileceğini üstü kapalı bir şekilde olsa da okuyucuya iletmektedir. Yazarın bazı Müslüman yazarların yorumlarını İslâm dininin naslarından biri gibi ele alması, oto oryantalist bir söylemle kullandığı malzemeyi kendi bakış açısı doğrultusunda yorumladığını göstermektedir. Kitabın bir doktora tezi olmasına rağmen ideolojik bir bakış açısıyla yazılmış hissi uyandırması dikkat çekicidir. Yazar başta multidisipliner bir çalışma ortaya koyduğunu belirtmiş olmasına rağmen farklı alanlardan -felsefe, antropoloji, dinler tarihi, İslâmi ilimler- verdiği örnekler üzerinde uzmanların görüşlerine ve yorumlamalarına daha fazla başvurmak yerine bu örnekleri kendi değerlendirmeleri ile aktarmıştır. Kanaatimce yazarın dinlere karşı önyargılı yaklaşımı dinlerin kadına dair söylemlerindeki çıkarımlarında indirgemeci yaklaşımla hareket etmesine sebep olmuştur.

Ayrıca yazarın çalışmasında bazı noktalarda referanstan bahsederken referansını açıkça göstermemiş olması, zikrettiği bazı hadislerin kaynağını belirtmemiş olması gibi teknik eksiklikler dikkat celbetmektedir. Bu haliyle yazarın başta dile getirdiği vaatlerini yerine getirip getiremediği hususu tartışmaya açıktır. Zira çalışmadaki örtük ön kabullerin meseleye dört başı mamur bir nesnellik ve açıklık kazandırabilmesine dair kuşkular oluşmaktadır.

Son olarak; Berktaş'ın ismiyle bütünleşen ve doktora tezi olan "Tek Tanrılı Dinlerde Kadın" çalışması, kadın çalışmaları literatüründe multidisipliner bir çalışma ortaya koyma amacıyla yola çıkılmış olması hasebiyle önem arz etmektedir. Dinlerde kadına odaklanan çalışmalar genellikle İslâm diniyle sınırlı kalmış ve tek Tanrılı dinlerin tamamını kapsayan bu tarz bir çalışma girişimi sınırlı kalmıştır. Bugün böyle alternatif çalışmalar olsa da Berktaş'ın yazdığı dönemde bu çalışma konunun ilk örneğini oluşturmuştur. Üç Kutsal Dinde kadının konumunu ele almak hem multidisiplinerlik hem de dine inananların dinlerini farklı şekillerde algılayıp yorumlamaları ve değişik biçimlerde yaşayarak toplumsal yaşama farklı desenlerde yansıtılmalarından dolayı oldukça zor bir meseledir ve dini ilimlere dair bir alt yapı gerektirmektedir. Berktaş'ın yazınında ortaya çıkan bu eksiklik, bundan sonra yapılacak çalışmalarda dikkate alınması gereken önemli noktalardan biridir.